

Duško Prelević

ANDRIĆ I AUSTRIJSKA FILOZOFIJA¹

APSTRAKT: Filozofija je zauzimala značajno mesto u akademskom obrazovanju Ive Andrića. U Beču, 1913. godine Andriću su na osnovnim studijama filozofske predmete predavali Vilhelm Jerusalem, Jozef Krajbig i Oskar Evald, dok je na doktorskim studijama u Gracu 1924. godine Andrić položio ispit iz filozofije kod Huga Špicera, jednog od retkih neokantovaca u tadašnjoj Austriji. Austrijska filozofija (sintagma koja se proteže i na austrougarske filozofe koji su stvarali izvan teritorije današnje Austrije) zanimljiv je fenomen između ostalog i zato što je Austrija relativno mlada filozofska nacija, koja je za nešto manje od jednog veka (od 1840-ih do 1930-ih) iznedrila mnogo značajnih filozofa, od kojih su neki bili i poznati naučnici. Postoje različiti pokušaji da se pronađu zajednička obeležja austrijske filozofije, a prema Nojrat-Halerovoj tezi, glavna njena obeležja jesu pridavanje značaja psihologiji, jezičkoj analizi, nauci (naučnom pogledu na svet) i empirizmu koji podrazumeva odbacivanje spekulativne metafizike. Zanimljivo je i to da iako su pisali na istom jeziku, mnogi austrijski filozofi su u svojim radovima hteli da se distanciraju od klasičnog nemačkog idealizma (često i Kantovog transcendentalnog idealizma) kako po formi (stilu pisanja), tako i po sadržaju (idejama koje su branili). U radu se ispituje u kojoj meri je filozofsko obrazovanje u Beču i Gracu imalo uticaja na Andrićevo misao i pokazuje se, na mnogim primerima, da ona sadrži elemente karakteristične za gorenavedena obeležja austrijske filozofije.

KLJUČNE REČI: Ivo Andrić, austrijska filozofija, Nojrat-Halerova teza, empirizam, psihologija, metafizika.

---

1 Tekst je prezentovan na konferenciji „Filozofija u delu Ive Andrića”, koja je, u organizaciji Srpskog filozofskog društva, bila održana na Filozofskom fakultetu u Beogradu 23. decembra 2017. godine. Napisan je u okviru projekta *Logičko-epistemološke osnove nauke i metafizike* (evidencioni broj 179067), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1. Andrićevo filozofsko obrazovanje

Poznato je da je naš najpriznatiji pisac, nobelovac Ivo Andrić, bio veoma obrazovana osoba. Štaviše, za Andrića se može reći da je bio pisac-erudita, koji čitaocu uliva poverenje ne samo prilikom opisivanja istorijskih događaja (kao neko ko se pridržava realnog istorijskog okvira) i poniranja u najdublje tajne čovekove prirode, već i kao osoba bogatog životnog iskustva i prefinjenog ukusa².

Na mnogim mestima Andrić demonstrira zavidnu filozofsku erudiciju, ne samo u svojim romanima i pripovetkama, u kojima nije očigledno da li se stavovi naratora i pisca podudaraju, već to, kao što će biti pokazano u nastavku, čini i u svojim zabeleškama i esejima. Kao jedan od mnogih primera može se navesti pripovetka *Zlostavljanje*, u kojoj Andrić na kreativan način razvija staru temu iz vremena helenizma, koja se takođe može naći u radovima Šopenhauera i Ničea. Zaplet nastaje kada gazda Andrija, ugledni zanatlija i trgovac ružnog izgleda, uspeva da oženi siromašnu, povučenu, a lepu devojkicu Anicu. Ostvareni cilj pak nije dovoljan za postizanje sreće, već ga, naprotiv, uvodi u nove probleme. Pripovedač to opisuje na sledeći način (Andrić: 1967c: 118):

„Jedan od dragocenih plodova bila je i ova žena koju mu je sudbina dala kao ostvarenje njegove poslednje i najskrovitije želje.

Samo, u ovakvom potpunom ostvarenju jedne želje kriju se velike opasnosti, a najveća je u onoj novoj želji koja se namesto ostvarene javlja. Ko zna kakva je ta i kud nas može odvesti? I ko zna od čega nas je branilo postojanje one prve, dok je bila u nama i mučila nas, živa i neostvarena?“

U Andrićevoj pripovetki, Andrija, ulaskom u brak sa lepom ženom koja je u predređenom položaju, dobija slušaoca prinuđenog da, do granice neizdržljivosti, odobrava svaki njegov komentar i svaku zamisao, što na kraju dovodi do posledica koje sam Andrija isprva nije očekivao.

Andrić je školovanje proveo u austro-ugarskom sistemu obrazovanja. Osnovnu školu je završio u Višegradu, gimnazijske dane je proveo u Sarajevu³, a studije je započeo u Zagrebu i nastavio u Beču i Krakovu, koji je, u vihoru nadolazećeg Velikog rata, na-

2 Andrić je imao bogato životno iskustvo: dovoljno je samo prisetiti se njegovog kulturno-političkog angažmana još od gimnazijskih dana, perioda tamničenja i konfinacije, bogate diplomatske karijere i uspešnog snalaženja u različitim (uzajamno isključivim) političkim sistemima. O svojim putovanjima, Andrić u jednoj belešci iz 1952. godine piše sledeće (Andrić 2016: 170): „koliko sam se na tim putovanjima trošio, vidi se najbolje po tome što sam za vreme dva velika rata (1914–1918. i 1941–1944.), kad sam bio prisiljen da sedim na jednom mestu, napisao gotovo najveći deo svojih radova. Istina je, s druge strane, da sam u ono što sam napisao uneo mnogo toga što sam video i doživeo na tim uzaludnim putovanjima“.

3 O tom periodu Andrićevog školovanja, Karaulac (2010: 47) piše sledeće: „Stiče se utisak da je Andrić sledio svoj put obrazovanja vođen vlastitom radoznalošću, prateći spokojno svoja pitanja koja su mu se činila preča, i ne obraćajući previše pažnju u kojem je to neskladu bilo sa znanjima nužnim za dnevnu dačku upotrebu“.

pustio prekinuvši time i studiranje⁴. Doktorske studije je, pod pretnjom gubitka posla u konzulatu Kraljevine SHS u Gracu, upisao i ubrzano završio u istom gradu⁵ u posleratnoj Austriji, svega nekoliko godina nakon sloma Dunavske monarhije, protiv koje je, kao Jugosloven, još kao srednjoškolac politički delovao. Iako u vreme izrade doktorske disertacije Austro-Ugarska više nije postojala, malo šta se za tako kratko vreme moglo promeniti u sistemu obrazovanja. Sam Andrić je, štaviše, u svom putopisu *Kroz Austriju* duhovito primetio da su u toj zemlji i dalje ostale institucije i nazivi iz propalog carstva, koje u novoj državi nisu imale nikakvu svrhu. On kaže sledeće (Andrić 2004a: 109):

„Činovištvo se otpušta sistematski. I tako se pomalo razbija, pošto je pršla vojska, i drugi stup nekadanje Austrije - birokracija. Naravno da su još uvek nadležstva prepuna činovnika koji još uvek stiču klase i titule. Vrednost tih titula je, međutim, pala za onoliko koliko i vrednost austrijske krune. I titula *Hofrat* još uvek postoji i podeljuje se obilno i prosto kao taksa. Tako su dvorski savetnici preživeli Dvor koga nisu nikad savetovali.”

Za razliku od titula koje su u novoj državi izgubile svaki smisao, univerzitetski centri u Beču i Gracu, u kojima se Andrić školovao, zadržali su svoju reputaciju neokrnjenom.

Svoje akademsko obrazovanje Andrić je veoma dobro koristio. Njegovo istraživanje istorije Bosne i Hercegovine, iz kojeg je nastala doktorska disertacija pod naslovom *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, očigledno je bilo više nego dobra teorijska podloga za pripovetke i romane iz turskog vaktā, od *Putā Alije Đerzeleza*⁶ do posthumno objavljenog romana *Omerpaša Latas*. Slavistika je takođe zauzimala značajno mesto u Andrićevom obrazovanju, i nju je učio u Krakovu 1914. godine kod poznatih profesora iz te oblasti. Po sebi je razumljivo da su Andriću kao piscu takva znanja mogla biti od velike koristi.

Ovde je zanimljivo spomenuti i to da je Andrić tokom studija na Mudroslovskom fakultetu kraljevskog sveučilišta Franje Josipa I (matematičko-prirodoslovni osek) u Zagrebu, na kome je proveo dva semestra, izučavao genetiku i srodne predmete (videti Karaulac 2010: 78–79), a takođe je vredno pomena da su ideje poput socijalnog darvinizma bile popularne među sarajevskom omladinom u prvoj deceniji dvadesetoga veka, i da su ih upravo promovisali bosanskohercegovački studenti koji su se

4 Ovde i na narednih nekoliko strana podaci o Andrićevom obrazovanju (predmetima koje je izučavao) preuzeti su iz Karaulac 2010. O ostalim biografskim podacima, videti, na primer, Ćirković 2015; Karaulac 2009.

5 Danas se u Gracu nalazi Andrićeva bista.

6 Ova pripovetka je napisana pre nego što je Andrić upisao doktorske studije u Gracu. Poznato je da je za vreme konfinacije u Prvom svetskom ratu Andrić boravio u franjevačkom manastiru Ovcarevu nedaleko od Travnika i da je tamo čitao hronike franjevačkih fratara (videti Karaulac 2010: odeljak 9). Dugogodišnje izučavanje istorije Bosne i Hercegovine omogućilo je Andriću da nedugo nakon nastavka prekinutih studija tokom službovanja u Gracu napiše i odbrani doktorsku disertaciju sa najvišim ocenama.

školovali na strani, veoma često u Austro-Ugarskoj (videti Bepbar 2010: 53). U Andrićevom opusu mogu se naći mnoga mesta u kojima se prikazuju fenotipske i karakterne osobine nasleđene od predaka, a negde se ukazuje na genetički drift. U tom pogledu je, na primer, karakterističan opis lekara Morda Atijasa i njegovih predaka u *Travničkoj hronici* (Andrić 1967a: 231–232). Prema kazivanju naratora, Atijasova porodica bila je najstarija jevrejska porodica u tadašnjem Travniku, koja je dugi niz godina živela nedaleko od varoši u mestu koje je zapravo bilo „kotlina u ovoj travničkoj kotlini”. Dalje narator nastavlja:

„Tu su se rađali i umirali, naraštaj za naraštajem. Docije su uspeli da napuste taj vlažni, sumračni i nezdravi kraj i da se nasele gore u varoši, ali su svi Atijasi zadržali od svog ranijeg boravišta, svi su bili sitni i bleđi, kao da su u podrumu rasli, ćutljivi i povučeni; živeli su skromno, nekako neprimetno, iako su s vremenom zimali i obogatili se. I uvek se po jedan iz porodice bavio lekovima i lekarstvom”.

Andrić ponekad kao motiv koristi i slučajeve u kojima nasleđene osobine mogu biti štetne u novom vremenu i novonastalim okolnostima. Takav je, na primer, lik Natalije Kamenković u pripovetki *Porodična slika* (Andrić 1967d: 277), kod koje „davn i daleki pokojnici, neki veđito ugroženi i zbog toga prema svakom nemilosrdni, nepopustljivi i uvek oprezni i nakostrešeni preci govore iz nje avetinjskim jezikom i nevidljivo rukovode njenim nerazumljivim postupcima”. Ipak, pored istorije i slavistike, filozofija je bila najznačajniji predmet u Andrićevom akademskom obrazovanju. U Beču, 1913. godine Andriću su filozofske predmete predavali Vilhelm Jerusalem, Jozef Klemens Krajbig i Oskar Evald (videti Karaulac 2010: 82). U pismu Tugomiru Alaupoviću, svom profesoru iz sarajevske gimnazije, napisanom 1913. godine, Andrić navodi kako je tokom boravka u Beču bio dosta lošeg zdravlja, ali i da je imao veoma dobre uslove za studiranje. Andrić piše sledeće: „Moje življenje u tom gradu bilo je dobro i korisno: biblioteke, seminari, predavanja, obilje knjiga, vremena i sredstava...” (preuzeto iz Karaulac 2010: 84). Iz ovoga je razložno pretpostaviti da je Andrić, uprkos lošijem zdravstvenom stanju, aktivno izučavao filozofiju tokom svojih studentskih dana provedenih u Beču.

Od filozofa koji su predavali Andriću, Vilhelm Jerusalem je bio najpoznatiji kod nas, sudeći po tome da je Geca Kon 1920-ih objavio prevod njegovih udžbenika *Uvod u filozofiju* i *Udžbenik psihologije*, koji su se koristili u nastavi. Jerusalem je bio austrijski pragmatista, koji je 1908. godine preveo na nemački Džejmsov *Pragmatizam* (godinu dana nakon objavljivanja ove knjige) i promovisao ovaj pravac već na Svetском filozofskom kongresu koji se održao u Hajdelbergu 1908. godine, istina, sa veoma skromnim uspehom⁷. O uticaju pragmatizma na Andrićevu misao svedoči sledeći pasus koji se može naći u *Znakovima pored puta* (Andrić 2016: 178–179):

7 Kao što je primetio Hans Joas (Joas 1993: 94) u svom tekstu o istorijatu negativne recepcije (i nerazumevanja) pragmatizma od strane mnogih tadašnjih filozofa koji su pripadali nemačkom govornom području, „pragmatizam je u Nemačkoj ostao najmanje poznat od svih velikih savremenih filozofskih pravaca”. Joas (1993: 96) karakteriše Jerusalema kao „najpostojanijeg od ranih pobornika pragmatizma na nemačkom govornom području”.

„Kada čitam ili slušam kako neko opisuje i prepričava ono što sam svojim očima video, ja uviđam jasno da je istinu, pravu istinsku istinu, nemoguće tačno utvrditi i nepromenjenu preneti dalje. ... Pa ipak, ja ono što mi se kaže primam kao istinu, kao neku novu vrstu istine, kao paistinu, ne govoreći ništa i ne pokazujući da znam to što znam. (Primam je kao što se prima novčanica po nominalnoj vrednosti.) Odavno sam uvideo da protivrečiti ne bi vredelo ništa i ne bi vodilo ničemu, jer tako bi svaki razgovor izgubio svoj smisao i pretvorio se u teorijsku raspravu o istini”⁸.

Razložno je pretpostaviti da se Andrić zainteresovao za Džejmsove ideje upravo pod Jerusalemovim uticajem. Imajući u vidu izrazito negativan prijem Džejmsovog pragmatizma na nemačkom govornom području, citirani pasus može ukazivati i na to da je Jerusalemov uticaj na Andrića bio velik.

Oskar Ewald je u više navrata (videti Ewald 1907; 1908; 1909; 1910; 1911; 1912; 1913; 1914) pisao godišnje preglede o filozofiji na nemačkom govornom području, koje je objavljivao u uglednom časopisu *Kant Studien*, a koji su bili prevedeni u časopisu *The Philosophical Review*, koji i danas važi za jedan od najprestižnijih filozofskih časopisa u svetu. U ovim pregledima bili su obuhvaćeni i austrijski filozofi. Ewald je takođe pisao o francuskom prosvetiteljstvu, Kantu, Niču i Kelzenu.

Profesor Jozef Klemens Krajbig bio je Brentanov i Majnongov student i veoma aktivan u radu Filozofskog društva Univerziteta u Beču, u kome su se organizovale mnoge diskusije (videti Blackmore, Itagaki and Tanaka 2001: 251–252)⁹. Andrićevi profesori filozofije bili su ugledni u svojoj zemlji u vreme kada je ona već uveliko bila filozofska velesila, a bili su poznati i van njenih granica.

2. Glavna obeležja austrijske filozofije

Austrijska filozofija je fenomen koji danas privlači pažnju ne samo austrijskih filozofa, već je postala svetski fenomen (videti, na primer, Smith 1997). Iako su i ranije postojali austrijanci koji su se bavili filozofijom, poput Karla Rajnholta, koji je u Jeni ostavio značajnog traga u formiranju klasičnog nemačkog idealizma, u kružoku Bernarda Bolcana 1840-ih se po svojoj prilici prvi put pojavila sintagma „austrijska filozofija” (videti Haller 1991)¹⁰. U tom pogledu je Austrija relativno mlada filozofska nacija, koja

8 Uporediti sa sledećim Džejmsovim pasusom (Džems 1991: 120): „Ustvari, istina živi najvećim delom po kreditnom sistemu. Naše misli i verovanja ‘prolaze’, sve dok im se nešto ne usprotivi, kao što novčanice prolaze sve dok niko ne odbija da ih primi. ... Mi uzajamno trgujemo istinama.” Pasusi poput ovih su, po svojoj prilici, najviše iritirali nemačke filozofe toga doba.

9 Zanimljivo je podatak da su u godini u kojoj je Andrić studirao u Beču (stalni ili dopisni) članovi Društva, pored ostalih, bili i Aleksijus Majnong, Ernst Mali, Simon Poper (otac Karla Popera), Ernst Mah i Edmund Huserl (Blackmore, Itagaki and Tanaka 2001: 252). Predsednik (*Obmann*) Društva je dugi niz godina (sa prekidima) bio Alojz Hefler.

10 O ranijoj austrijskoj filozofskoj sceni, koja se odvijala unutar jezuitske tradicije, videti Gimpl 1989.

je za nešto manje od jednog veka, od 1840-ih do 1930-ih, iznedrila mnogo (možda i najviše) svetski značajnih filozofa toga doba. Ovde se, pored Bolcana, mogu spomenuti Franc Brentano i njegovi učenici Edmund Huserl, Aleksijus Majnong, Kristijan fon Erenfels (jedan od začetnika geštalt psihologije) i Kazimjerž Tvardovski, zatim članovi Instituta za psihologiju koji je u Gracu osnovao Majnong (Štefan Vintašek, Vittorio Benusi, i drugi), Oto Vajninger, Ludvig Vitgenštajn, filozofi (i naučnici) Bečkog kruga (Moric Šlik, Oto fon Nojrat, Filip Frank, Hans Han, August Vajsman, Gustav Bergman, Herbert Fajgl, Viktor Kraft, i drugi)¹¹, Oto Bauer i austrijski marksisti, Karl Poper, i drugi. Neki od poznatih austrijskih naučnika, poput Ernsta Maha, Kurta Gedela (koji je takođe bio član Bečkog kruga), Sigmunda Frojda i Hansa Kelzena, ostavili su značajnog traga i u filozofiji (u tom pogledu je od posebnog značaja bilo i Društvo Ernsta Maha, koje je tesno saradivalo sa Bečkim krugom i Berlinskim krugom)¹².

Postoje različiti pokušaji da se pronađu zajednička obeležja austrijske filozofije, a prema takozvanoj Nojrat-Halerovoj tezi (*the Neurath-Haller thesis*), glavna njena obeležja jesu pridavanje značaja psihologiji, jezičkoj analizi, nauci (naučnom pogledu na svet)¹³ i empirizmu koji podrazumeva odbacivanje spekulativne metafizike („mistične parafilozofije”, kako su ponekad karakterisali filozofiju nemačkog idealizma videti, na primer, Smith: 8; Lehrer and Marek 1997: ix; Haller 1991; videti takođe manifest Bečkog kruga u Neurath 1981a¹⁴). Iako su pisali na istom jeziku, mnogi austrijski filozofi su u svojim radovima hteli da se distanciraju od klasičnog nemačkog idealizma (često i Kantovog transcendentalnog idealizma) kako po formi (stilu pisanja), tako i po sadržaju (idejama koje su branili).

11 Jedan od najpoznatijih članova Bečkog kruga bio je svakako Rudolf Karnap, ali se on u ovom kontekstu može izostaviti jer je bio nemački filozof koji se obrazovao u kantovskoj tradiciji. O neokantovskim uticajima na Karnapovu misao, videti Sauer 1989.

12 Iz te saradnje je nastao i časopis *Erkenntnis*, čiji su prvi urednici bili Hans Rajhenbah i Rudolf Karnap.

13 Naučni pogled na svet ovde ne mora biti ograničen na tezu da se treba prihvatiti samo ona objašnjenja i evidenciju koju daju prirodne nauke. I psihološka objašnjenja, koja se zasnivaju na introspekciji, takođe mogu biti uzeta u obzir. U tom smislu se psihoanaliza ili čak antropozofija Rudolfa Štajnera (videti, na primer, Štajner 2018) može smatrati kao jedan pokušaj da se objasni stvarnost u skladu s naučnim pogledom na svet. Fizikalizam, koji su zastupali filozofi Bečkog kruga (Oto Nojrat je uveo taj termin u filozofski diskurs; videti Neurath 1983b), na samom početku je bio dovođen u vezu s biheviorizmom, ali to samo po sebi nije nužno, pošto je kasniji razvoj fizikalizma pokazao da se on može shvatiti i kao ontološka teza o fundamentalnom nivou stvarnosti i da se može uskladiti sa metodološkim pluralizmom u nauci.

14 Manifest Bečkog kruga, pod nazivom „Naučno shvatanje sveta: Bečki krug”, prvi put je objavljen 1929. godine i posvećen je Moricu Šliku, koji se odlučio da ostane u Beču uprkos dobroj ponudi da pređe u Bon. Iako na početku autorstvo ovog spisa nije isticano, poznato je da je tekst napisao Nojrat (koji je i skovao naziv „Bečki krug”), a da su od ostalih članova Kruga Han i Karnap najviše uticali na njegov konačni oblik. Zato se, iako je manifest Bečkog kruga proizvod timskog rada, autorstvo obično pripisuje Nojratu (videti, na primer, Haller 1991: 41).

Cenzura najpre crkve (u vreme dok je jezuitski red bio aktivan; videti Rusnock and George 2007: 19)¹⁵, a onda i države (poznati su problemi koje je u vreme Materinog režima imao Bolcano zbog svojih političkih stavova u pogledu položaja Bohemije u Austro-Ugarskoj) usporila je razvoj slobodne misli u Austro-Ugarskoj¹⁶. Imajući u vidu dalji tok razvoja nemačke filozofije, mnogi austrijski filozofi su, pomalo ironično, isticali da ih je upravo zakasneli razvoj, uzrokovan cenzurom, spasao „Kantovog intermeca” (videti Haller 1991: 42). Haler smatra da je glavni uticaj na prekretnicu austrijske filozofije izvršio Franc Brentano (videti Haller 1991: 42), čiji su učenici zauzimali najznačajnija mesta na evropskim univerzitetima.

Nojrat-Halerova teza je po svoj prilici jedan idealizovani pokušaj da se austrijska filozofija po svaku cenu razgraniči od nemačke filozofije. Evaldovi godišnji pregledi nemačke filozofije u prvoj i drugoj deceniji dvadesetoga veka (spomenuti u prethodnom odeljku) jasno ukazuju na to da je on pod sintagmom „nemačka filozofija” mislio na filozofiju nemačkog govornog područja, a ne samo na onu koja je postojala u Austro-Ugarskoj. Takođe, Kantov uticaj na razvoj austrijske filozofije ne treba zanemariti. Mnogi austrijski mislioci, koji nisu bili profesionalni filozofi, bili su pod snažnim uticajem neokantijanizma marburške škole. Tako je, na primer, Hans Kelzen svoj pravni pozitivizam gradio na temeljima marburškog neokantovstva koji je u filozofiji prava razvijao Rudolf Štamler (videti Kelzen 2003: 25). Marburški neokantijanizam je u to vreme za mnoge filozofe predstavljao zanimljivu alternativu empirizmu i često je shvatan kao pokušaj da se Kantov transcendentni idealizam uskladi s kasnijim razvojem nauke (videti Sauer 1989). Ipak, koliko god Nojrat-Halerova teza izgledala kao jedna idealizacija, ona ukazuje na to kako su (iz današnjeg ugla) najznačajniji austrijski filozofi shvatali prirodu austrijske filozofije i u tom pogledu može poslužiti kao koristan putokaz u razumevanju njene prirode.

U pogledu stila pisanja, poznata je Bolcanova rečenica (preuzeto iz Haller 1991: 48): „O Nemci! Kada ćete izaći iz konfuzije [misli se na filozofe spekulativnog idealizma; *prim. Rudolfa Halera*] koja vas čini nemuštim i smešnim u očima vaših suseda” (*prev. D. P.*) i Krajbigova primedba da se malo šta promenilo u narednim decenijama¹⁷.

15 Ovde je možda bolje reći da se radilo o dominaciji jezuitske filozofije, pošto su, kao što je poznato, jezuiti (ili oni koji su se školovali u toj tradiciji) u svojim redovima imali značajne filozofe (ili teologe) i naučnike, poput Lojole (osnivača jezuitskog reda), Dekarta, Gracijana i Boškovića.

16 I sam Andrić u *Travničkoj hronici* prikazuje kako su austrijanci imali negativan stav prema Francuskoj revoluciji i kako su na tim osnovama sprovodili kod katoličkog sveta u Travniku negativnu kampanju protiv Napoleonovih osvajanja.

17 Ovde se možemo prisetiti i Artura Šopenhauera, koji je često u svojim radovima ismevao način pisanja koji je bio karakterističan za filozofe klasičnog nemačkog idealizma, pa delom i samog (poznog) Kanta, za koga je govorio da ga krasi „blistava suvoparnost” koja je kod kasnijih filozofa poprimila karikaturni oblik.

Imajući u vidu da je Krajbig svoju studiju o Bolcanu pisao 1914. godine, može se naslutiti šta je mladi Andrić godinu dana ranije mogao od njega čuti na predavanjima ako se (tačnije, kada se) pominjala nemačka filozofija (pre svega, klasični nemački idealizam).

U ovom odeljku ukratko su bila prikazana glavna (ili dominantna) obeležja austrijske filozofije. U nastavku će se ispitati u kojoj meri se Andrićeva misao sa njima prepliće.

3. Neke odlike Andrićeve filozofije

U literaturi o Andrićevom životu i intelektualnom razvoju, spominju se uticaji različitih mislioca. Poznato je da je Andrić u ranoj fazi stvaralaštva bio pod uticajem Serena Kjerkegora i Đakoma Leopardija¹⁸, da je prevodio političke spise Frančeska Gvičardinija (često je citirao i Makijavelija¹⁹ i Mikelandela), da je prema svedočenju jednog od njegovih prijatelja (videti Kosh 1982: 304), poslednja knjiga koju je pred kraj života poneo u bolnicu bila *Samoposmatranja* Marka Aurelija. Takođe, Andrić je u to vreme tragao za tada poznatom knjigom *Smrt Vladimira Jankeleviča*, pa stoga i ne čudi što mnogi pasusi u *Znakovima pored puta* predstavljaju piščeve refleksije o smrti, starenju, prolaznosti i o tome kako je najbolje postaviti se prema takvim pojavama. Andrić se osvrtao na misli francuskih moralista i španskih mislilaca, a primetni su, na primer, uticaji stoika, Šopenhauera i Ničea²⁰. Zanimljivo je i to da je Andrić jednom prilikom, tokom službovanja u Berlinu, upoznao Karla Šmita i na njega ostavio veoma dobar utisak (Šmit je svoje utiske o tom susretu prenosio Ernstu Jingeru; videti Karaulac 2009: 66–67). Ipak, nedovoljno je rasvetljen uticaj filozofskog obrazovanja koje je Andrić stekao tokom svojih studija u Beču i Gracu²¹. Zato treba videti u kojoj meri se Andrićeva misao uklapa u opšta obeležja austrijske filozofije koja su bila navedena u prethodnom odeljku.

O značaju psihologije za delo Ive Andrića ne treba trošiti mnogo prostora, zato što se veliki deo njegove stvaralačke genijalnosti upravo i ogleda u sposobnosti poniranja

18 I kasnije: posthumno objavljeni *Znakovi pored puta* u pogledu forme podsećaju na Leopardijeve *Misli*, a u njima takođe Andrić (2016: 220) spominje lepotu Leopardijevog stila.

19 Andrićevo pripovedanje, koje odlikuje odsustvo bilo kakvih moralizatorskih iluzija, u velikoj meri je inspirisano njihovim hronikama.

20 Ovde se, među mnogim primerima, može navesti Šopenhauerova metafora koju je koristio u svom osvrtu na stoičku filozofiju, koja je, pored uputstava za vođenje blaženog života, preporučivala i samoubistvo u slučajevima kada su patnje velike: on je smatrao da je to „kao što se ispod bleštavog nakita i odežde istočnjačkih despota krije dragocena flašica s otrovom” (Šopenhauer 1981: 150). Ovakav kontrast je Andrić maestralno prikazivao u svojim delima.

21 Pod ovim se, naravno, ne misli samo na period studiranja, već i na to da je takvo akademsko obrazovanje moglo postaviti temelje za dalja Andrićeva usavršavanja na polju filozofije.

u najdublje tajne ljudske prirode. Gradovi u Austriji (Beč i Grac) u kojima se Andrić školovao bili su centri psihologije: Franc Brentano iz Graca i Vilhelm Vunt iz Lajpciga su zapravo osnivači današnje empirijske filozofije, a Beč je kolevka Frojdove psihoanalize. Andrić je bez sumnje bio upoznat sa idejama psihoanalize i srodnih pravaca u psihologiji, a u svakom slučaju je bio na tragu tada nastajućih teorija po kojima su deca shvatana kao „mali ljudi”, kako ih i naziva u svojoj pripovetki *Deca* (Andrić 1967g: 62).

Andrić je, kao što je poznato, pažljivo birao reči u svojim delima. On nikako nije bio protiv uvođenja novih reči, ali je smatrao da inflacija reči kod ljudi „pokazuje da kod njih vlada nesigurnost i zabuna u mislima, nered u osećanjima, da kontrola popušta, da volja slabi, da izgovorena reč gubi od vrednosti, da se njena unutarnja podloga smanjuje” (Andrić 2016: 243) i da „postoje tolike reči koje nemaju misaone podloge i cirkulišu kao lažne pare pomešane sa pravima” (Andrić 2016: 214). Andrić je takođe smatrao da je namera govornika (ili pisca) bitna za određenje značenja izraza (Andrić 2016: 215). Ironiju nije mnogo cenio (videti, na primer, Andrić 2016: 172), a neki njegovi pasusi, poput sledećeg (Andrić 2016: 218), podsećaju na poznog Vitgenštajna iz *Filozofskih istraživanja* i njegovu ideju da se značenja reči ogledaju u njihovoj upotrebi:

„Čovek sam, i rečima se izražavam i izražavaću se dok sam živ; to se razume, ali bez iluzija o snazi i važnosti reči, ne zadržavajući se kod njih, i samo se služeći njima, kao što se onaj koji beži, tražeći spas, poslužio kamenom na koji stane ili granom za koju se prihvati”²².

S druge strane, Andrić je bio svestan da je jezik često bogatiji od naših predstava o značenju pojedinih reči. O tome svedoči sledeća misao (Andrić 2016: 168):

„Ako ne znamo značenje neke reči ili nam ono nije jasno, to ne znači da ga ona nema; isto kao što jedna reč može da znači drugo i da kazuje više od onog što mi o njoj znamo”.

Naučni pogled na svet je karakteristika Andrićeovog naturalizma i realističkog prikaza ljudi i događaja. Andrić često prilikom opisa određenih situacija, pored poniranja u psihološki profil aktera, ubaci i poneki uvid koji važi kao generalizacija ili pravilo. Na primer, kada opisuje rasprave koje vode alkoholičari, kao što je slučaj u pripovetki *Osatičani* ili pred kraj *Priče o kmetu Simanu* (videti Andrić 1967e), on ne propušta da navede neku medicinsku činjenicu o alkoholizmu koja deluje otrežnjujuće. Pored toga, Andrić je sklon da iznosi vrednosne sudove i da, po pravilu, komentariše događaje koje prikazuje, čuvajući pritom naratorsku distancu.

22 U istom paragrafu, Andrić, u Geteovom stilu, kaže da su reči „dim i ništa, plod slučaja, obične varke, varkina deca i majke novih reči” [uporediti sa sledećim čuvenim stihovima iz Geteovog *Fausta*: „Osećanje je sve; ime je šum i dim (Name ist Schall und Rauch) što omagluje nebesko žarenje čisto” (Gete 2016: 158)].

Najzad, u *Znakovima pored puta* mogu se naći mnoga mesta koja ukazuju na to da je Andrić bio sklon prihvatanju empirizma i falibilizma²³. Andrić takođe nudi empirističko rešenje starog Menonovog paradoksa istraživanja (videti Platon 1970: 80d–e), čiji je zaključak taj da je istraživanje ili suvišno (ako unapred znamo šta je to što istražujemo) ili nemoguće (ako ne znamo šta je to što istražujemo). Prema Andriću, treba istraživati i onda kada ne znamo baš najbolje šta je to što istražujemo, zato što postoji mogućnost da ćemo pronaći nešto što prvobitno nismo istraživali, ali što takođe može biti korisno. Zato „ko god traži nešto, pa ma to izgledalo i ludo i uzaludno, taj se upisao u knjigu živih, i nešto od njegovih napora i njegove nesuđene slave živi uvek u otkrićima onih koji su, posle njega, radili i tražili sa više sreće i uspeha” (Andrić 2016: 96).

Iz ovoga je jasno da Andrić nije bio sklon prihvatanju spekulativne metafizike. Štaviše, u svom putopisu *Na kamenu, u Počitelju*, u kome na osnovu ostataka ovog starog utvrđenja i njegovog geografskog položaja pokušava da prodre u duhovni život ljudi koji su tu živeli, Andrić izbegava da koristi reč „naslutiti” jer je „dvosmislena i zamračena metafizičkim prizvukom koji je prati” (Andrić 2004b: 225; uporediti sa Andrić 2016: 109). Zanimljivo je istražiti da li je Andrić bio upoznat sa idejama ranog Vitgenštajna. Povod za takva razmišljanja može biti i razlikovanje između kazivanja i pokazivanja, koje je jedno od osnovnih koje rani Vitgenštajn pravi u svom *Tractatus*-u („Ono što se može pokazati ne može se reći”; Wittgenstein 1987: stav 4.1212), a koje pravi i Andrić u spisu *Likovi*. Opisujući svoje utiske tokom obilaska unutrašnjosti jedne zapuštene crkve, Andrić (2004c: 180) kaže sledeće:

„Strah me je da u šarama na kamenu ne otkrijem reč, kao zmiju, da *reljef* ne progovori drukčije nego likovima. Jer, boja nas napušta, kontura izneverava, da, ali reč – laže.

U munjevitom skraćenju vidim istoriju ljudske težnje za izrazom. Vidim nevino, mirno carstvo prvih likova, kad je za svaki lik bila potrebna naročita volja i nov napor, kad je svaki od ostvarenih likova kazivao samo ono što jeste i što želi da bude, neokaljan i nevezan bezbrojnim i varljivim asocijacijama koje su docnije, istina, obogatile ljudsko osećanje i mišljenje, ali su ih zato odvela na mučna i bezizlazna bespuća. I vidim odmah i početno lukavstvo čovekovo – lukavstvo čija će on sam biti prva i glavna žrtva – njegovu težnju da likove zarobi, potčini i uprosti, kao što je polako zarobljavao druge snage i pojave u prirodi, i da jednim ograničenim i utvrđenim brojem likova, kojima je lako vladati i prosto rukovati, izražava sve ostale pojave i sve svoje misli, želje i potrebe u vezi sa njima. Kratko: da likovi ne pokazuju, kao do tada, samo ono što su i što sami znače, nego da *kazuju*.

Tu je raskrsnica od koje počinje naše lutanje i muka duha.”

23 Ovde je, u kontekstu rasvetljavanja mogućih filozofskih uticaja od strane austrijskih filozofa na Andrićevu misao, dovoljno reći da je napoznatiji predstavnik falibilizma u dvadesetom veku bio upravo austrijski filozof Karl Popper (pre njega je to svakako bio Dejvid Hjum).

U pogledu stila pisanja, teško je pronaći mesto u kome Andrić spominje filozofe klasičnog nemačkog idealizma. Od velikih nemačkih pisaca Andrić spominje, na primer, Getea i kod njega hvali upravo one osobine (jasnost pisanja i lepotu stila) koje su suprotne onim osobinama koje su se obično pripisivale filozofima klasičnog nemačkog idealizma. Andrić (2016: 229) kaže sledeće: „Čovek se ne mora uvek složiti sa onim što Gete kaže. ... ali ne mogu da se ne divim najlepšem, najjasnijem i najčovečnijem načinu na koji on kazuje to što misli i oseća”. I u ovom pogledu je Andrić sličan mnogim austrijskim filozofima svoga vremena.

Može se slobodno reći da je filozofsko obrazovanje stečeno u Beču i Gracu, andrićevski rečeno, jedan znak pored Andrićevog životnog puta koji svetluca i koji, ako se pažljivije osmotri, može u značajnoj meri osvetliti intelektualnu pozadinu na kojoj se oblikovalo stvaralaštvo ovog velikog pisca i mislioca.

Duško Prelević

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Literatura

- Andrić, Ivo. (1967a). *Travnička hronika*. Zagreb, Beograd, Sarajevo, Ljubljana: Mladost, Prosvjeta, Svjetlost, Državna založba Slovenije.
- (1967b). „Put Alije Đerzeleza”. U: I. Andrić, *Sabrana djela* (knjiga osma). Zagreb, Beograd, Sarajevo, Ljubljana: Mladost, Prosvjeta, Svjetlost, Državna založba Slovenije.
- (1967c). „Zlostavljanje”. U: I. Andrić, *Sabrana djela* (knjiga osma). Zagreb, Beograd, Sarajevo, Ljubljana: Mladost, Prosvjeta, Svjetlost, Državna založba Slovenije.
- (1967d). „Porodična slika”. U: I. Andrić, *Sabrana djela* (knjiga osma). Zagreb, Beograd, Sarajevo, Ljubljana: Mladost, Prosvjeta, Svjetlost, Državna založba Slovenije.
- (1967e). „Priča o kmetu Simanu”. U: I. Andrić, *Sabrana djela* (knjiga osma). Zagreb, Beograd, Sarajevo Ljubljana: Mladost, Prosvjeta, Svjetlost, Državna založba Slovenije.
- (1967f). „Osatičani”. U: I. Andrić, *Sabrana djela* (knjiga osma). Zagreb, Beograd, Sarajevo Ljubljana: Mladost, Prosvjeta, Svjetlost, Državna založba Slovenije.
- (1967g). „Deca”. U: I. Andrić, *Sabrana djela* (knjiga deveta). Zagreb, Beograd, Sarajevo, Ljubljana: Mladost, Prosvjeta, Svjetlost, Državna založba Slovenije.
- (1982). „Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине”. *Свеске задужбине Иве Андрића* 1: 7–237.
- (2004a). „Kroz Austriju”. U: I. Andrić, *Staze, Lica, Predeli*. Beograd: Dereta.
- (2004b). „Na kamenu, u Počitelju”. U: I. Andrić, *Staze, Lica, Predeli*. Beograd: Dereta.
- (2004c). „Likovi”. U: I. Andrić, *Staze, Lica, Predeli*. Beograd: Dereta.
- (2013). *Omerpaša Latas*. Zrenjanin: Sezam book.
- (2016). *Znakovi pored puta*. Podgorica: Nova knjiga.
- Blackmore, John, Itagaki, Ryoichi and Tanaka, Setsuko. (2001). “Alois Höfler – Polymath”. In: J. Blackmore, R. Itagaki and S. Tanaka (Eds.), *Ernst Mach's Vienna 1895–1930: Or Phenomenalism as Philosophy of Science*. Dordrecht: Springer-Science+Business Media.

- Ćirković, Simo. (2015). *Tri boje fraka: Tito, Andrić, Krleža – uporedna biografija*. Beograd: Dereta.
- Ewald, Oscar. (1907). “Contemporary Philosophy in Germany”. *The Philosophical Review* 16: 237–265.
- (1908). “German Philosophy in 1907”. *The Philosophical Review* 17: 400–426.
- (1909). “German Philosophy in 1908”. *The Philosophical Review* 18: 514–535.
- (1910). “German Philosophy in 1909”. *The Philosophical Review* 19: 481–504.
- (1911). “German Philosophy in 1910”. *The Philosophical Review* 20: 589–609.
- (1912). “Philosophy in Germany in 1911”. *The Philosophical Review* 21: 499–526.
- (1913). “German Philosophy in 1912”. *The Philosophical Review* 22: 484–501.
- (1914). “German Philosophy in 1913”. *The Philosophical Review* 23: 615–633.
- Gete, Johan Volfgang. (2016). *Faust* (prev. B. Živojinović). Beograd: Nova knjiga Plus; Podgorica: Nova knjiga.
- Gimpl, Georg. (1989). “The State’s Line: On the Change of Paradigm of Austrian Philosophy within Maria-Theresian Reform-Catholicism”. *Topoi* 8: 75–96.
- Haller, Rudolf. (1991). “On the Historiography of Austrian Philosophy”. In: T. Uebel (Ed.), *Rediscovering Forgotten Vienna Circle: Austrian Studies on Otto Neurath and the Vienna Circle*. Dordrecht / Boston / London: Kluwer Academic Publishers.
- Jankelevič, Vladimir. (2017). *Smrt*. Beograd: Orion art.
- Joas, Hans. (1993). “American Pragmatism and German Thought: A History of Misunderstandings”. In: H. Joas (ed.), *Pragmatism and Social Theory*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Karaulac, Miroslav. (2009). *Andrić u diplomatiji*. Beograd: Filip Višnjić.
- (2010). *Rani Andrić*. Beograd: IP „Filip Višnjić” a.d.
- Kelzen, Hans. (2003). *Problem suverenosti i teorija međunarodnog prava: prilog jednoj čistoj teoriji prava*. Beograd: Službeni list SCG.
- Lehrer, Keith and Marek, Johan Christian. (1997). “Introduction”. In: K. Lehrer and J. C. Marek (Eds.), *Austrian Philosophy Past and Present: Essays in Honor of Rudolf Haller*. Dordrecht: Springer Science+Media, B. V.
- Neurath, Otto. (1983a). “The Scientific Conception of the World: The Vienna Circle”. In: M. Neurath and R. Cohen (Eds.), *Otto Neurath: Philosophical Papers 1913-1946*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- (1983b). “Physicalism: The Philosophy of the Viennese Circle”. In: M. Neurath and R. Cohen (Eds.), *Otto Neurath: Philosophical Papers 1913-1946*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Platon. (1970). *Menon*. U: Platon, *Dijalozi* (prev. M. N. Đurić i A. Vilhar). Beograd: Kultura.
- Rusnock, Paul and George, Rolf (2007): “Introduction”. In: B. Bolzano, *Selected Writings on Ethics and Politics*. Amsterdam and New York: Rodopi.
- Sauer, Werner. (1989). “On the Kantian Background of Neopositivism”. *Topoi* 8: 111–110.
- Smith, Barry. (1997). “The Neurath-Haller Thesis: Austria and the Rise of Scientific Philosophy”. In: K. Lehrer and J. C. Marek (Eds.), *Austrian Philosophy Past and Present: Essays in Honor of Rudolf Haller*. Dordrecht: Springer Science+Media, B. V.
- Šopenhauer, Artur. (1981). *Svet kao volja i predstava* (tom I/1). Beograd: Grafos.
- Štajner, Rudolf. (2018). *Granice saznavanja prirode*. Užice: Grafičar.

- Wittgenstein, Ludwig. (1987). *Tractatus logico-philosophicus*. Sarajevo: Veselin Masleša.
 – (1998). *Filozofska istraživanja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Верват, Стејн. (2010). „Између хрватства, српства и панисламизма: књижевна периодика и изградња националног идентитета босанских муслимана уочи Првог светског рата”. *Свеске задужбине Иве Андрића* 27: 52–75.
- Јерусалем, Вилхем. (1921). *Увод у филозофију*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
 – (1923). *Уџбеник психологије*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Кош, Ерих. (1982). „Андрићеви последњи дани”. *Свеске задужбине Иве Андрића* 1: 301–317.
- Леопарди, Ђакомо. (2011). *Дневник прве љубави & Мисли*. Београд: Службени гласник.
- Џемс, Вилијам. (1991). *Прагматизам*. Београд: Дерета.

Duško Prelević

Andrić and Austrian Philosophy (Summary)

Philosophy occupied an important place in Ivo Andrić's higher education. In Vienna 1913, Andrić took undergraduate courses in philosophy that were taught by Wilhelm Jerusalem, Oscar Ewald and Josef Clemens Kreibitz, while on his PhD studies he passed the exam in philosophy with Hugo Spitzer, one of the rare neo-Kantians in Austria-Hungary at that time. Austrian philosophy (this phrase covers Austro-Hungarian philosophers who worked outside the boundaries of our-day Austria) is an interesting phenomenon because, among other things, Austria is relatively young philosophical nation that gave, within less than one century (from 1840s to 1930s), many famous philosophers of whom some were also famous scientists. There are some attempts of finding out what all Austrian philosophers have in common, and, according to the so-called the Neurath-Haller thesis, the hallmark of Austrian philosophy is accepting the scientific world-view, using language analysis in addressing philosophical issues, appraising psychology and endorsing empiricism that presupposes rejecting speculative metaphysics. It is worth stressing that although they wrote in the same language, many prominent Austrian philosophers explicitly wanted to distance themselves from classical German idealism (and very often from Kantian transcendental idealism) both with regards to form (the style of writing) and content (the ideas they defended). The author examines to what extent the philosophical education gained in Vienna and Graz influenced Andrić's work and argues that his thought contains elements characteristic for the main features of Austrian philosophy mentioned above.

KEYWORDS: Ivo Andrić, Austrian philosophy, the Neurath-Haller thesis, empiricism, psychology, metaphysics.